



Ko e kamata'anga taupotu taha 'a e ngaahi totonu mo e fatongia 'i he ngāue'anga.

'Oku 'oatu 'i he fakahinohino ni 'a e sio fakakātoa ki he ni'ihi 'o e kamata'anga taupotu taha (minimum) 'o e ngaahi totonu mo e fatongia 'oku tu'utu'uni 'e he lao ki he ngaahi ngāue'anga (employers) pea mo e kau ngāue (employees).

'E 'ikai lava ke kole ki he kakai ngāue ke nau loto pe tali ha ngaahi tu'utu'uni 'oku 'i lalo pe 'i tu'a 'i he kamata'anga 'o 'enau ngaahi totonu fakalao 'i he ngāue'anga.

Ko e ngaahi tohi aleapau ngāue

Ko e tokotaha ngāue kotoa pe kuo pau ke 'i ai 'a 'ene tohi aleapau ngāue. Ko e tohi aleapau ni 'e lava pe ko e aleapau fakakātoa 'i he va 'o e kau ngāue, ngāue'anga pea mo e 'iunioni (collective agreement) pe ko e aleapau tāutaha 'i he va 'o e ngāue'anga/tokotaha 'oku fai ki ai 'a e ngāue pea mo e tokotaha ngāue (individual agreement).

'Oku 'i ai 'a e tu'utu'uni 'a e lao ki he ngaahi me'a kuo pau ke fakakau 'i ha aleapau ngāue. 'E lava ke ke fa'u ha aleapau ngāue 'o ha'o a'utonu ki he uepisaiti

www.employment.govt.nz 'o kumi'aki 'a e lea "Employment Agreement Builder".

Kuo pau ke kau eni 'i he tohi aleapau ngāue tāutaha:

- › ko e hingoa 'o e ngāue'anga pea mo e tokotaha ngāue
- › ko hono fakamatala'i 'o e ngāue ke fai - ko e tu'asila 'o e ngāue'anga
 - ko e houa 'o e ngāue na'e felotoi ki ai pe ko hono faka'ilonga'i 'a e lahi 'o e houa ngāue 'a e tokotaha ngāue.

- › ko e vahenga fakauike pe fakata'u ke totongi pea mo e founa ke totongi'aki.
- › ko hono fakamatala'i 'i he lea mahinongofua ki he founa ke tokoni'i ke fakalelei'i ha faingata'a'ia 'i he va fakangāue 'o kau ai mo e fakahā ke 'ilo ko ha ngaahi loto mamahi tāutaha kuo pau ke fakahā ke fai ha 'ilo ki ai kimu'a pea 'osi e 'aho 'e 90
- › ko e fakalea mahino 'e ma'u 'e he tokotaha ngaue 'a e vahe 'oku liunga taha mo e vaeua (time and a half) kapau 'e ngāue 'i ha 'aho mālōlō fakapule'anga
- › ma'ae kau ngāue 'oku totonu ke nau kau ki ai, ke 'i ai ha founa ke malu'i 'e he ngāue'anga kinautolu kapau 'e fakatau atu pe hiki atu 'a e ngāue'anga, pe 'e tukuatu 'a e ngāue 'oku fai 'e he tokotaha ngāue ke fai ia 'e ha taha kehe 'i tu'ā
- › ha ngaahi me'a kehe pe ne fai ha felotoi ki ai 'o hangē ko ha 'ahi'ahi ngāue, ngāue fakataimi pe kae vakai'i pe ko e taimi ke toki lava ai 'o ngāue (availability provision)
- › ko e natula 'o e ngāue ke mahino pe ko ha ngāue 'oku 'osi papau 'a e taimi ke kamata pea mo 'osi ki ai.

Ko e Employment Agreement Builder ko e me'angāue ta'etotongi ia ke tokoni ki hono fa'u ha tohi aleapau ngāue 'o fakatatau ki he fiema'u 'a e pisinisi takitaha pe mo 'enau kau ngāue fakafo'ituitui. 'Oku 'oatu ai 'a e ngaahi fakahinohino ki he me'a ke fakakau 'i he aleapau ngāue - pea mo e ngaahi me'a 'oku 'IKAI tonu ke fakakau. 'Oku ne fakamahino 'a e ngaahi fatongia ke fai 'o fakatatau ki



he lao pea mo e ngaahi fehālaaki 'oku lahi 'a 'ene hoko pea mo e founga ke fai ai ha faka'ehi'ehi mei ai.

Kuo pau ke muimui ma'u pe ki he ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e totonu kamata'anga taupotu taha (minimum) 'o tatau ai pe pe 'oku 'ikai ke fakakau mai ia 'i he aleapau pe 'oku ha 'i he aleapau ha tu'utu'uni 'oku 'i tu'a pe 'i lalo ia 'i he kamata'anga taupotu taha.

'I ha alea'i 'o e aleapau tautaha (IEAs) 'e lava ke kumi mo ma'u fale'i 'a e kakai ngāue mei ha ma'u'anga fale'i tau'ataina ('o hangē ko e 'iunioni, taukapo, loea, kaume'a pe ko e fāмили).

Kuo pau ke felotoi 'a e ngāue'anga pea mo e tokotaha ngāue pea toki lava ke fai ha liliu ki he founga 'oku fakahoko'aki 'a e ngāue 'E 'ikai lava ke liliu 'e he ngāue'anga 'a e tu'utu'uni 'i he aleapau ta'ema'u ha tohi fakangofua mei he tokotaha ngāue.

'E ma'u atu ha fakaiiki ki heni mei he uepisaiti www.employment.govt.nz pea kumi'i 'aki 'a e "employment agreements".

Ko e totonu ke lava 'o ngāue 'i Nu'usila.

Kuopau ke fakapapau'i 'e he ngāue'anga ko e tokotaha ngāue kotoa pe 'oku nau fakangāue'i 'oku 'i ai 'a 'e ne totonu fakalao ke lava 'o ngāue 'i Nu'usila.

Ko e VisaView 'a e potungae Immigration New Zealand ko e me'angāue ia 'oku lava ai 'e he ngāue'anga 'o fakapapau'i 'a e ngofua ngāue 'a e tokotaha ngāue. A'utonu ki he uepisaiti www.immigration.govt.nz 'o kumi'aki 'a e lea "VisaView".

Ko e vāhenga si'isi'i taha 'oku fakangofua 'e he lao

Ko e tu'unga vāhenga si'isi'i taha 'oku fakangofua 'e he lao (minimum wage) 'e fakahoko ia ki he kakai ngāue kotoa pe, 'a ia ko kinautolu 'oku nau ngāue taimi kakato (full-time), konga

taimi (part-time), ngāue 'i he taimi tu'upau (fixed term), ngāue pe 'i hano toki fiema'u (casual) pe ko e ngāue mei 'api, pe ko e ngāue 'oku totongi komisoni (commission) kakato pe fakakonga pe ko e ngāue 'oku totongi 'o fakatatau ki he lahi 'o e ngāue kuo lava (piece rates). Ko ha tokotaha ngāue kuo 'osi ta'u 16 pe lahi hake ai kuo pau ke vahe 'o hangē ko e vahe kamata'anga 'a e kakai lalahi (adult minimum wage rate), tukukehe kapau ko e tokotaha ni 'oku 'i he fa'ahinga 'oku ui ko e 'starting-out' pe ko ha'a ne ako ngāue (trainee).

'E lava ke felotoi 'a e ngāue'anga pea mo e tokotaha ngāue ki ha fa'ahinga totongi ngāue pe vāhenga kae'oua pe na'a si'i hifo 'i he vāhenga kuo 'osi tu'utu'uni 'e he lao ko e kamata'anga taupotu taha ia 'i he taimi ko ia.

'Oku vakai'i fakata'u 'a e tu'unga 'o e vāhenga ni pea 'oku lava ke 'ilo ia 'i he uepisaiti www.employment.govt.nz/minimum-wage.

Ko e kau ngāue kotoa pe 'oku nau kau 'i hono ako'i ha kau ngāue kehe pe 'oku nau tokanga'i (supervise) ha kau ngāue, kuo pau ke totongi 'i he vāhenga 'o e kakai lalahi (adult minimum wage).

Ko e kau ngāue fa'ahinga 'starting-out' kuo pau ke nau vahe 'o 'ikai ke toe si'i hifo 'i he kamata'anga 'o e vāhenga 'starting-out' pea ko e kau ako ngāue (trainees) ta'u 20 mo lahi hake, kuo pau ke totongi kinautolu 'o 'ikai ke toe si'i hifo 'i he kamata'anga 'o e vāhenga ako ngāue.

Ko e kamata'anga 'o e vāhenga 'starting-out' 'oku faka'aonga'i ia 'i he:

- › **Kau ngāue ta'u 16 mo 17** kuo te'eki ai ke 'osi ha māhina 'e 6 'enau ngāue hokohoko mo e ngāue'anga lolotonga.
- › **Kau ngāue ta'u 18 mo 19** na'a nau 'osi vahe 'i ha penefiti 'i ha māhina 'e 6 pe fuoloa ange, pea kuo te'eki ai ke 'osi ha māhina 'e 6 ha'a ne ngāue hokohoko 'i ha ngāue'anga talu 'a 'ene kamata



ma'u 'a e penefiti. 'I he 'ene a'usia 'a e māhina 'e 6 'o 'ene ngāue hokohoko mo ha ngāue'anga pe 'e taha, 'e 'ikai leva ke nau kei hoko ko ha tokotaha ngāue 'starting-out', pea kuo pau ke totongi kinautolu 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he kamata'anga 'o e vāhenga 'a e kakau lalahi (adult minimum wage).

- › **Kau naue ta'u 16 ki he 19** 'oku fiema'u ke nau ako ngāue 'o 'oua na'a toe si'i hifo 'i he kuletiti 'e 40 ke ma'u 'i he ta'u kae lava ke nau hoko ko ha tokotaha kuo ma'u tikite (qualified) 'i he lakanga ngāue koia. ent relates to.

'Oku 'ikai ha kamata'anga vāhenga fakalao ma'ae kau ta'u si'i hifo 'i he 16 ka 'oku nau ma'u 'a e ngaahi totonu kotoa pe 'a e kau ngāue 'i he ngāue'anga. . 'I ha'a ne a'u 'o ta'u 16 pea kuo ne 'osi ngāue hokohoko he māhina 'e 6 'i he ngāue'anga tatau, te nau lava 'o ma'u 'a e kamata'anga 'o e vāhenga 'a e kakai lalahi

Ko e kamata'anga vāhenga 'o e kau ako ngāue 'oku ma'u ia 'e kinautolu 'oku nau:

- › ta'u **20** pe lahi ange,
- › pea 'oku fiema'u 'e he tohi aleapau ngāue mo e ngāue'anga ke ne ako 'o ma'u ha kuletiti 'e 60 pe toe lahi ange he ta'u 'i ha polokalama ako ngāue koe'uhi ke ma'u ha'a ne tikite (qualified) 'i he lakanga kuo 'osi fai 'a e felotoi ki ai mo e ngāue'anga.

Ko e totongi vāhenga

Kuo pau ke totongi 'e he ngāue'anga 'a e vāhenga 'o e kau ngāue 'aki ha pa'anga (cash) tukukehe 'a e Pule'anga (crown) pea mo e ngaahi pule'anga fakakolo)ā Kapau 'e totongi 'a e vahe 'i ha founga kehe (hangē ko hono fakahu ki ha 'akauni pangike pe ko ha sieke), kuopau ke fakakau ia 'i he tohi aleapau ngāue,

Kuo pau ke totongi 'e he ngāue'anga 'a e houa ngāue kotoa pe kuo 'osi ngāue'i 'e he kau ngāue 'o kau ai 'a e ngaahi fatongia na'e fakahoko 'i he kamata'anga mo e 'osi 'a e ngāue 'o hangē ko e kau ngāue 'oku fiema'u ke nau tomu'a fakaava mo tatapuni ha falekoloa.

'Oku tapu ke to'o 'e he ngāue'anga ha pa'anga mei he vāhenga 'o e kau ngāue tukukehe pe 'a e to'o 'oku fakangofua 'e he lao ('o hangē. ko e tukuhau vāhenga, tāfakafoki ha no totongi ako pea mo e ACC, kae'oua kuo nau toki ma'u ha tohi fakangofua mei he tokotaha ngāue.

'Oku 'oatu 'a e fakaikiiki ni'ihi 'i he , www.employment.govt.nz 'o kumi'i 'aki 'a e "Types of pay".

Kuo pau ke tonu 'a e ngaahi lekooti 'oku tauhi 'e he ngāue'anga

Kuo pau ke tonu 'a hono hiki mo tauhi 'e he ngāue'anga 'a e taimi na'e ngāue'i 'e he tokotaha ngāue, vāhenga, 'aho mālōlō pea mo livi (leave) kuo 'osi to'o, pea mo e ngaahi vahe 'oku tonu ke totongi.

Kuo pau ke nau tauhi 'a e tatau 'o e tohi aleapau ngāue na'e 'osi fai e fakamo'oni ai pe ko e tohi tu'utu'uni 'oku 'osi fai ha fakamo'oni tohinima ki ai pea 'oku lolotonga fakahoko, pea ke ma'u ange ha tatau kapau 'e kole 'e he tokotaha ngāue.

Pea 'oku totonu ke nau tauhi ha tatau 'o e:

- › felotoi ke liliu 'a e 'aho mālōlō fakapule'anga pe
- › felotoi ke totongi-pa'anga 'a e mahu'inga 'o e taimi mālōlō (holidays), pe
- › ko ha kole ke liliu 'a e 'aho mālōlō fakapule'anga, pe
- › kole ke totongi-pa'anga (cash-up) 'a e mahu'inga 'o e taimi mālōlō (holidays), pe



- › fakangofua ke to'o ha pa'anga mei he vāhenga.

Ko e fakaiiki ki he ngaahi me'a 'oku fiema'u ke hiki 'o tauhi, a'utonu ki he www.employment.govt.nz 'o kumi'aki 'a e "Keeping records".

Mālōlō mo e taimi kai

'Oku 'i ai 'a e totonu 'a e tokotaha ngāue ke ma'u ha'a nau taimi mālōlō mo ha taimi ke nau kai. Ko hono lahi mo e loloa 'o e ngaahi taimi mālōlō ni 'oku makatu'unga ia 'i he lahi 'o e houa 'oku ngāue'i 'o hangē ko e

- › ko e ngāue houa 'e 8 'i he 'aho kuo pau ke 'i ai 'a e mālōlō tu'o 2 taki miniti 'e 10 pea 'oku vahe 'a e ongo mālōlō ko ia pea mo e mālōlō miniti 30 'e 1 ta'evahe ko e taimi kai.
- › ko e ngāue houa 'e 6 'i he 'aho kuo pau ke 'i ai 'a e mālōlō miniti 'e 10 tu'o 1 pea 'oku vahe pea mālōlō taimi kai miniti 30 tu'o 1 pea 'oku 'ikai ke vahe.

Ko e taimi mālōlō ke fai ai ha mālōlō mo e ngaahi me'a tāutaha 'oku ke loto ke fai. 'Oku 'aonga 'a e taimi mālōlō 'i he ngāue'anga koe'uhi 'e tokoni ia ke hao mo malu pea ke toe lava lelei ange ai 'a e fakahoko ngāue 'a e kau ngāue.

'Oku totonu ke felotoi 'a e ngāue'anga pea mo e kau ngāue ki he taimi ke fai ai 'a e mālōlō pea ke kau eni 'i he tohi aleapau ngāue. Kapau 'e 'ikai ha felotoi, 'e fiema'u 'e he lao ke fakahoko 'a e taimi mālōlō 'o hangē ko e tu'utu'uni 'a e lao Employment Relations Act 2000, ka kuopau ke faka'atu'i mo lava ke fakahoko lelei.

Kuo pau ke lava 'o fakalahi 'e he ngāue'anga ha mālōlō koe'uhi ke lava 'o fai ha fakahūhū pe tatau ha hu'akau ma'a pēpē, 'o faka'atu'i mo lava lelei ke fakahoko. 'E 'ikai fakamalohi'i 'a e ngāue'anga ke totongi vahe 'a e mālōlō ko'eni tukukehe kapau te nau loto ki ai.

'Oku ma'u atu 'a hono fakaiiki 'i he uepisaiti , www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Rest and meal breaks".

Ko e kupu ki he taimi 'oku fiema'u ai ke fai 'a e ngāue

'E 'ikai lava ke fakakau 'i he tohi aleapau ngāue ha kupu fekau'aki mo e taimi 'oku fiema'u ai ke fai 'a e ngāue (an availability clause) 'o pehe ko e ngāue 'oku fakafalala pe ia ki ha toki fakahā ange 'e he ngāue'anga ki he tokotaha ngāue 'oku 'i ai 'a e ngāue ke fai pea 'oku fiema'u ke lava 'o ne fai 'a ha fa'ahinga ngāue 'e 'oange 'e he ngāue'anga ke ne fai, tukukehe:

- › kapau 'oku fakamahino 'i he tohi aleapau ngāue 'a e houa ke ngāue'i mo e ngaahi houa ngāue kuo 'osi fakapapau'i (guaranteed) 'e ma'u 'i he loto houa ngāue ko ia, pea ko e kupu felave'i mo e fiema'u ke ngāue (availability clause) 'oku toko tanaki atu ia ki he houa ngāue kuo 'osi fakapapau'i, pea
- › 'oku mahino 'a e 'uhinga lelei mo totonu ki hono fakakau 'e he ngāue'anga 'a e kupu fekau'aki mo e fiema'u ke ngāue pea pehe foki mo e houa ngāue kuo 'osi faka'ilonga'i, pea
- › ke 'asi 'i he kupu ko ia 'oku 'oange kihe tokotaha ngāue ha totongi 'oku tuha mo 'enau lava ke fai 'a e ngāue ko ia.

Kapau 'oku 'i ai ha tohi aleapau ngāue 'oku 'ikai ke 'asi ai ha kupuke ma 'u ha vahe pe totongi 'oku tuha, 'e lava 'e he tokotaha ngāue ke ne fakahā 'oku " 'ikai" ke ne fie fai 'a e ngāue 'i tu'a mei he houa ngāue kuo 'osi fakapapau'i 'i he aleapau. 'E 'ikai lava ke fakatanga'i ha tokotaha ngāue kapau 'e 'ikai loto ke ne fai 'a e ngāue.

'Oku 'oatu 'a e fakaiiki 'i he uepisaiti www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Hours of work".



Taimi mālōlō fakata'u

'I he 'osi 'a e ta'u ngāue hokohoko 'i he ngāue'anga tatau, 'e ma'u 'e he tokotaha ngāue ha mālōlō fakata'u uike 'e 4 kae kei vahe pe.

'E lava ke tohi 'a e tokotaha ngāue 'o kole ke liliu'i 'o totongi pa'anga (cash-up) 'o 'oua na'a toe laka hake he uike 'e 1 'a 'ene mālōlō fakata'u 'i he ta'u takitaha. 'Oku 'ikai lava ke fakamalohi'i 'e he ngāue'anga 'a e kau ngāue ke liliu'i 'o toho pa'anga 'a 'enau mālōlō fakata'u pea ko e kole ke liliu'i 'o toho pa'anga 'a e mālōlō 'oku 'ikai ngofua ke kau ia 'i he tohi aleapau ngāue.

Ko e totongi 'o e mālōlō fakata'u 'oku totonu ke fai'aki ia 'a e pa'anga 'oku lahi ange 'i he:

- › ko e tu'unga vāhenga fakauike angamaheni 'i he taimi 'oku kamata ai 'a e mālōlō fakata'u; pe
- › koe faka'avalisi 'o e vahe fakauike 'i he māhina 'e 12 kimu'a 'i he 'aho vahe fakamuimui taha kimu'a pea toki kamata'i 'a e mālōlō fakata'u.

'Oku totonu ke fakakau mai ki ai mo ha ngaahi komisoni na'e ma'u 'e he tokotaha ngāue 'o fakatatau kihe tohi aleapau ngāue.

Kapau 'e nofo mei he ngāue 'a e tokotaha ngāue kimu'a pea toki a'u ki he ta'u kakato 'e taha, ko 'ene vahe mālōlō fakata'u ko e peseti 'e 8 'o 'ene vahe fakakātoa (te'eki ai ke to'o 'a e tukuhau) pea hili hano to'o mei ai ha totongi mālōlō (holiday pay) kuo ne 'osi ma'u.

Ko e kau ngāue 'oku 'ikai ke tu'upau 'a 'enau houa ngāue (casual) pea mo kinautolu kuo 'osi fakapapau'i 'a e kamata'anga pea mo e 'aho 'osi ki ai 'a e ngāue (fixed-term contract), 'e lava ke nau loto ke ma'u 'enau totongi mālōlō fakata'u 'o hangē ko eni ('a ia ko e 8%) 'o kapau 'e fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni ki ai. 'Oku mau atu ha fakaikiiki ki ai 'i he www.employment.govt.nz pea ke kumi'aki

'E lava ke tu'utu'uni 'e he ngāue'anga ki he kau ngāue ke nau faka'aonga'i 'a e mālōlō fakata'u lolotonga 'a e tapuni 'a e 'a e ngāue'anga 'o tu'o taha 'i he ta'u (hangē ko e Kilisimasi), 'o kapau te nau fuofua fakahā eni he 'aho 'e 14 kimu'a. Kapau 'oku fakahoko 'a e tapuni tu'otaha 'a e ngāue'anga 'o kau ai ha 'aho mālōlō fakapule'anga, 'e ma'u 'e he tokotaha ngāue 'a e vahe 'o e 'aho mālōlō ko ia 'o kapau ko ha 'aho ia na'a nau fa'a ngāue ai.

'Oku 'oatu 'a e fakaikiiki ki he me'a ni 'i he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Annual holidays".

'Aho mālōlō fakapule'anga

Ko e māhina 'e 12 kotoa pe, kuo pau ke ma'u 'e he kau ngāue ha 'aho mālōlō fakapule'anga 'e 11, kapau ko ha ngaahi 'aho ngāue angamaheni ia.

Kuo pau ke totongi 'e he ngāue'anga ki he kau ngāue 'a e vāhenga 'avalisi faka'aho ('o kapau 'oku lava ke pehe) ki he 'aho mālōlō fakapule'anga.

Kapau 'e ngāue ha tokotaha ngāue 'i he 'aho mālōlō fakapule'anga, kuo pau ke totongi kinautolu 'o 'oua na'a si'i hifo he liunga taha mo e vaeua (time and a half) 'o e taimi na'e ngāue'i. Kapau ko e 'aho mālōlō na'e hoko ia 'i ha 'aho ngāue angamaheni, 'e lava ke toe ma'u 'e he tokotaha ngāue ha 'aho mālōlō 'e taha kae kei vahe pe.

'E lava ke fakahā 'e he tokotaha ngāue 'oku 'ikai ke ne fie ngāue 'i he 'aho mālōlō fakapule'anga tukukehe kapau 'e kehe ia mei he me'a 'oku fakakau 'i he tohi aleapau ngāue.

'Oku 'oatu 'a e fakaikiiki ki he me'a ni 'i he www.employment.govt.nz pea kumu'aki 'a e "Public holidays".

Ko e livi kapau 'oku puke

Hili ha'a ne ngāue hokohoko 'i ha māhina 'e 6, 'oku ma'u 'e he tokotaha ngāue ha 'aho livi puke 'e 5, pea 'e kei vahe pe.

'a e "pay as you go".



Hili 'a e 'uluaki 'aho 'e 5 ko ia, 'oku lava leva ke ne ma'u ha toe 'aho livi puke 'e 5 'i he māhina 'e 12 kotoa pe. Hili ko ia, 'e lava ke ne tātānaki 'a e 'aho puke 'oku 'ikai ke ne ngāue'aki 'e 15 pea ke 'oua na'a laka hake he 'aho 'e 20.

'Oku lava ke faka'aonga'i 'a e livi puke kapau:

- › 'oku puke pe lavea 'a e tokotaha ngāue, pe
- › 'oku puke pe lavea 'a e mali, hoa pe fānau 'a e tokotaha ngāue, pe
- › ko e puke pe lavea ha taha 'oku fakafalala ke tauhi ia 'e he tokotaha ngāue.

Kuo pau ke totongi 'e he ngāue'anga ki he kau ngāue 'a e vāhenga 'avalisi faka'aho ('o kapau 'oku lava ke pehe) 'i ha'a nau livi puke.

'E lava ke 'eke'i 'e he ngāue'anga ha fakamo'oni na'e puke 'a e tokotaha ngāue 'o hangē ko hono ma'u la la'i tohi fakamo'oni mei he toketa. Kapau 'e 'eke'i 'e he ngāue'anga ha fakamo'oni ki he puke lolotonga 'a e fuofua 'aho 'e 3 'o e livi puke pe ko ha lavea, kuo pau ke totongi 'e he ngāue'anga 'a fakamole ki he toketa. (Note to Editor: Is this costs of the doctor for obtaining the certificate or costs of a medical appointment or both? 'E 'ikai lava ke vili 'a e ngaē'anga ke 'alu 'a e tokotaha ngāue ki ha toketa te nau fili'i ange. Hili 'a e 'aho puke 'e 3, kuo pau ke totongi 'e he tokotaha ngāue 'a e 'apoinimeni mo e toketa.

'Oku 'oatu 'a e fakaikiiki 'o e me'a ni 'i he www.employment.govt.nz pea kumu'aki 'a e "Sick leave".

Livi koe'uhi ko ha putu

Hili ha ngāue hokohoko 'i ha māhina 'e 6, 'e ma'u 'e he kau ngāue takitaha ha livi ka nau kei vahe pe 'o kapau ko ha putu 'o:

- › 'aho 'e 3 kapau ko e mālōlō 'a e mali pe hoa, matu'a, fānau,

tokoua/tehina pe tuofafine, kui, mokopuna pe matu'a 'a e mali pe hoa.

- › 'aho 'e 1 kapau 'e tali 'e he ngāue'anga 'oku hoko ha fakamamahi koe'uhi ko ha taha na'e ofi 'o 'ikai kau 'i he ni'ihi kuo 'osi ha atu 'i 'olunga.

'E ma'u ha fakaikiiki ki he me'a ni mei he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Bereavement leave".

Kau ngāue 'oku uesia kinautolu 'e he nofo fevākovi'aki 'i 'api.

Ko e kau ngāue 'oku uesia kinautolu 'e he nofo fevākovi'aki 'i 'api 'oku 'i ai 'a honau malu'i fakalao makehe 'i he ngāue'anga.

Ko e ngaahi totonu ko'eni'oku 'ikai ke kau mai ki ai 'a kinautolu 'oku nau fakatupu 'a e fevākovi'aki pe ko hono fakamamahi'i 'o ha taha 'oku nau kainga pe ko ha va 'oku ofi. 'Oku kau mai ki ai 'a e hoa, hoa kuo na 'osi takitaha ma'ana, ko ha taha 'i he famili pe kainga pe ko ha taha 'oku nau nofo totongi fakataha pe ko ha taha pe 'oku 'ikai ke nau nofo mo ia. Ko e fevākovi'aki ni 'e lava pe ko ha ta pe fakalave'i fakasino, pā'usi'i (sexual) pe ko ha no fakamamahi'i fakato'onga pe faka'ulungaanga (psychological). Pea 'oku kau ki ai mo ha taha 'oku houtamaki pe 'oku ne fakamanamana pe feinga ke ne pule'i 'a e to'onga mo e fakakaukau 'a ha taha. Ko e ngaahi fakatata eni ki ai:

- › ko e fakamanamana pe fakailifia'i
- › ko hono fakatanga'i pe fakakina'i
- › ko hono maumau'i ha'anau 'ū me'a
- › fakamanamana te nau fakamamahi'i ia
- › ko hono fakamamahi'i fakapa'anga pe faka'ekonomika
- › fakatupu loto mamahi mo fakamamahi'i fakato'onga.

Koe'uhi ke tokoni'i 'a e kau ngāue 'oku uesia kinautolu 'e ha



fevākovi'aki 'i he anga 'o 'enau nofo, 'oku tu'utu'uni 'e he lao ko kinautolu 'oku uesia, 'e 'i ai 'a 'enau totonu ke:

- › nau ma'u ha livi 'oku vahe 'o 'aho 'e 10 'i he ta'u koe'uhi ko e fevākovi'aki pehe - 'o tanaki mai ia ki he 'enau mālōlō fakata'u, livi puke mo e livi koe'uhi ko ha putu.
- › nau kole ke fakafaingofua 'a 'enau ngaahi houa ngāue 'i ha ki'i taimi nounou pe - 'o a'u ki he māhina 'e 2 'oua na'a fai ha tu'utu'uni pe to'onga
- › ta'efakapotopoto mo makehe ki ai 'i he ngāue'anga koe'uhi ko ha pehe na'e fakamamahi'i ia 'i ha fevākovi'aki 'i honau nofo'anga.

'Oku 'i ai 'a e totonu pehe ni 'a e kakai ngāue neongo ko e fevākovi'aki 'i he 'enau nofo na'e hoko ia 'i he kuohili.

Kapau 'oku 'i ai ha nofo fevākovi'aki, 'oku totonu ke fai 'e he tokotaha ngāue ha tohi kole pea kuo pau ke tali tohi ki ai 'a e ngāue'anga kimu'a pea 'osi ha 'aho 'e 10. Kapau 'e kole 'e he tokotaha ngāue ha liliu ke fakafaingofua ange 'a 'ene fakahoko ngāue, 'oku tukuange ki he ngāue'anga ha māhina 'e 2 ke nau fai ha tali ki ai

'Oku fakaikiiki atu 'a e me'a ni 'o kau ai mo ha tohi kuo 'osi liliu For more information including a translated booklet in ki he ngaahi lea kehekehe 'i he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e “domestic violence”.

Livi 'a e matu'a tauhi fanau pea mo hono totongi 'o e livi ko ia.

Ko e livi 'a e matu'a tauhi fānau ko e mālōlō mei he ngāue ke tauhi pe tokanga'i ha'a ne tama.

Kapau 'oku nau lava 'o kau mai ki ai, ko e kau ngāue ko ia 'e lava ke nau ma'u 'a e:

- › livi 'a e matu'a ka 'oku 'ikai ke vahe, pea
- › mo e totongi 'o ha livi 'a e matu'a ('oku ui ko e paid parental leave).

'E ala ma'u 'e he tokotaha ngāue 'a e livi ta'e vahe 'a e matu'a (kau ai 'a e livi 'a e hoa (partner's leave), livi 'a e tokotaha tauhi fānau (primary carer leave) pea mo e livi fakaloloa (extended leave), 'o kapau 'oku ngofua ke ne kau 'i he māhina 'e 6 pe ko e māhina 'e 12.

Ko hono ma'u 'o e livi māhina 'e 6

Kuo 'osi ngāue 'a e tokotaha ngāue 'i he ngāue'anga tatau 'o 'ikai si'i hifo he 'avalisi houa 'e 10 ki he uike 'i he māhina 'e 6 kimu'a 'i he 'aho na'e taumahina ki ai (pe ko e 'aho 'e hoko ia ko e tauhi tu'uma'u 'o ha'a ne tama 'oku si'i hifo 'i he ta'u 6).

Ko e kau ngāue 'oku lava ke nau kau 'i he livi māhina 6 'e ma'u 'enau livi ta'evahe 'i he uike 'e 26 'o kau ai 'a kinautolu te nau ma'u 'a e livi tauhi fānau (primary carer).

Ko hono ma'u o e livi māhina 'e 12

Kuo 'osi ngāue 'a e tokotaha ngāue 'i he ngāue'anga tatau 'o 'ikai si'i hifo he 'avalisi houa 'e 10 ki he uike 'i he māhina 'e 12 kimu'a 'i he 'aho na'e taumahina ki ai (pe ko e 'aho 'e hoko ia ko e tauhi tu'uma'u 'o ha'a ne tama 'oku si'i hifo 'i he ta'u 6)

Ko e kau ngāue 'oku nau lava 'o ma'u 'a e livi māhina 'e 12, te nau lava 'o livi ta'evahe 'i he uike 'e 52 (kau ai 'a livi 'a e tokotaha ko e ha tauhi tu'u ma'u 'o ha'a ne tama).

'E lava ke vahevahe 'e he kau ngaue 'a 'enau livi ta'evahe mo honau hoa, ka kuopau ke nau lava 'o kau ki he fa'ahinga ni.

'Oku lava ke ma'u 'e he ngaahi fa'e feitama ha livi makehe 'aho 'e 10 'i ha ngaahi 'uhinga fekau'aki mo 'enau feitama kimu'a pea toki kamata 'a 'enau tauhi fānau.



'E ma'u atu ha tokoni ke toe mahino ange 'a e ngaahi fakahinohino ki he livi tauhifānau mei he uepisaiti www.employment.govt.nz kumi'aki 'a e "parental leave".

Ko e totongi 'o e livi tauhi fanau ('oku fa'a ui eni ko e paid parental leave) ko e pa'anga ia 'oku totonu 'e he pule'anga pea pule'i 'e he potungāue Inland Revenue 'E kei lava pe ke ma'u 'e ha taha 'a e vahe livi tauhifānau neongo 'e 'ikai lava ke nau ma'u ia mei he ngāue'anga.

Ko e totongi 'o e vahe livi tauhifanau 'oku fa'a fai ia ki he fa'ē na'a ne fanau'i pe ko e tokotaha 'e fili ke hoko ko e tauhi (primary carer) kapau 'e hoko 'a e tokotaha ko ia ko e tauhi tu'uma'u ia 'o ha tama 'oku si'i hifo he ta'u 6a

'Oku lava ke toe tanaki atu ki he ngaahi fakahinohino fekau'aki mo e vahe 'a e tauhi fānau pea 'e ma'u ia mei he www.ird.govt.nz 'o kumi'aki 'a e "parental leave".

Ko e totonu ki he ngaahi livi kehekehe

'Oku 'i ai 'a e ngaahi livi kehekehe 'oku ala ma'u 'e he kakai ngaue, 'o hangē ko e livi kapau na'a nau lavea 'i he ngaue pe ko 'enau fakamalohisino lolotonga 'a 'enau 'i he sotia.

'E ma'u atu ha tanaki ki he fakahinohino'i 'o e totonu ki he ngaahi livi kehekehe mei he www.employment.govt.nz 'o kumi'aki 'a e and search "Other types of leave".

Ko e fakafaingofua 'a e founa ngaue

'Oku 'i ai 'a e totonu 'a e kakai ngaue kotoa pe ke nau kole pe 'e lava ke liliu 'a 'enau houa ngaue, 'aho ngaue pe ko e feitu'u 'oku nau ngaue ai. Kuo pau ke fakakaukau'i ia 'e he ngaue'anga pea 'e lava ke 'ikai ke nau tali ka 'i he ngaahi 'uhinga mahino 'aupito.

'Oku 'oatu 'a e tanaki ki he ngaahi fakahinohino 'i

he www.employment.govt.nz 'o kumi'aki 'a e "flexible working".

Founa filifilimānako

'Oku 'ikai lava ke fai filifilimānako 'e he ngaue'anga 'a hono fakangāue'i pe fakamālōlō'i, vahe, ako'i pe ko hono fakapale'i pe hiki hake (promoting) has tokotaha ngāue koe'uhi ko hono matakali, lanu, tupu'anga fakafonua, tangata, fefine pe ko ha kehe ange mei ai, tu'unga nofo mali pe fāmili, lakanga fakangāue, ta'umotu'a, tui fakalotu pe fakapolitikale, faingata'a'ia fakasino/ faka'atamai (disability), pe ko ha'a ne kau 'i ha ouau faka'iunioni, pe 'oku uesia kinautolu 'e he mo'ui fevākovi'aki 'i he 'enau nofo. 'Oku mai ki ai mo kinautolu 'oku nau kole pe kumi ngaue.

Ko hono kotoa kinautolu'oku nau ma'u 'a e ngaahi totonu tatau pea ke nau lava 'o ma'u 'a e vāhenga tatau mo ia 'oku ne fai 'a e ngāue tatau, mo e poto'i pe taukei ngāue tatau.

'Oku 'oatu 'a e fakaikiiki 'o e me'a ni 'i he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Discrimination".

Ko e founa ngāue 'fixed-term'

'E lava 'e he ngāue'anga ke fakangaue'i ha kakai 'i he founa 'fixed-term' kapau

- › 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga matu'aki mo'oni - 'o hangē ko e ngāue fakafaha'ita'u, ko e fo'i ngāue fakataautaha (project work), pe ko e hu mai 'o fai ha ngāue ma'ae tokotaha ngāue tu'uma'u 'oku livi, pea
- › kuo fakahā 'e he ngāue'anga ki he tokotaha ngāue, 'a e 'uhinga, founa ke fai'aki 'a e ngāue mo e 'aho ke 'osi ki ai, pea loto ki ai 'a e tokotaha ngāue 'i he 'ena tohi aleapau ngāue.

Hangē ko e ngaahi aleapua ngāue kehe, ko e aleapau ni (fixed-term agreements) kuo pau ke hiki tohi.



'Oku tanaki atu ki he ngaahi fakahinohino ni 'i he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Types of employee".

Kakai ngāue 'casual'

Ko e lea tdokotaha ngāue casual 'oku 'ikai ma'u hano faka'uhinga lao ka ko e lea ia 'oku faka'aonga'i ka[au ko e tokotaha ngāue 'oku 'ikai lava ke ma'u ha houa ngāue papau, 'ikai ke ma'u pe lava ke toutou hokohoko lelei 'a e ngāue pea 'ikai ha mai 'e lava ke ma'u ha ngāue hokohoko atu. 'Oku 'ikai ke fiema'u ia ke fakangaue'i 'e he ngāue'anga ha tokotaha pehe pea 'oku 'ikai fiema'u ia ke fai 'e he tokotaha ko ia ha ngāue 'e lava ke 'oange ke ne fai. 'Oku toki ngāue pe 'a e tokotaha ngāue kapau 'oku na fakatou felotoi mo e ngāue'anga ke fai ha ngāue.

'E fa'a lava ke hoko eni koe'uhi 'oku 'ikai lava 'e he ngāue'anga 'o sinaki 'ilo pe 'e 'i ai ha ngāue ke fai pe ko ha fiema'u ke fai ha ngāue fakavavevave. Ko e taimi kotoa pe 'e tali 'e he tokotaha ngāue ke fai ha ngāue, pea ko hono toe kamata'anga fo'ou ia 'o e taimi ngāue.

Kapau 'oku fakangaue'i ha tokotaha ngāue 'i he founa 'casual work', kuo pau ke fakamahino 'a e founa 'i he 'ena aleapau ngāue.

Ko e ngaahi totonu 'i he ngāue'anga pea mo e ngaahi mafai 'e kei tatau pe ia ki he kakai ngāue 'casual' . ka 'e kehekehe 'a hono fakahoko 'o e ngaahi ouau ki he mālōlō fakata'u, livi puke mo e livi putu..

'Oku ma'u atu 'a hono fakaikiiki mei he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Types of employee".

Ko e ngāue faka-konituleki (contractors) pea mo tokotaha ngāue (employee)

'Oku kehekehe 'a e ngaahi totonu mo e mafai 'oku ma'u 'e he kakai ngāue (employees) pea mo kinautolu 'oku ngāue faka-konituleki (contractors) pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi sio fakalao

ke 'ilo ai 'a hona makehekehe. Ko e fakatātā ki ai, 'oku lava ange 'e he kau ngāue faka-konituleki 'o mapule'i 'a e ngāue ke nau fai mo e founa ke fai'aki. 'Oku tonu ke mahino 'aupito eni ke 'oua na'a hoko ai ha tautea.

'Oku ma'u atu 'a hono fakaikiiki mei he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Contractor versus employee".

Ko e 'ahi'ahi ngāue

Ko e ngaahi ngāue'anga pe 'oku tokosi'i hifo 'i he 19 'a 'enau kau ngāue 'e ngofua ke nau fakangāue'i 'ahi'ahi ha taha ('o a'u ki he 'aho 'e 90).

Ko e loloa 'o e ngāue 'ahi'ahi 'oku tau'ataina (voluntary). Kuo pau ke fai ha felotoi 'o hiki tohi pea ke alea'i femahino'aki lelei kimu'a pea toki kamata 'a e ngāue.

Kapau 'e fakanofa ha tokotaha ngāue kimu'a pea a'u ki he 'osi'anga 'o e 'ahi'ahi ngāue, 'e 'ikai lava ke fai ha'a ne lāunga 'o makatu'unga 'i hono fakanofa ia 'o 'ikai ha 'uhinga lelei ki ai

'E lava ke nau launga 'o makatu'unga ia 'i he ngaahi 'uhinga kehe 'o hangē ko ha founa filifilimānako, fakatanga'i pe ko ha to'onga ta'e'uhinga lelei 'e he ngāue'anga.

Ko e kau ngāue 'oku 'ahi'ahi ngāue 'oku nau ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi tefito'i totonu 'oku fakahoko 'i he ngāue'anga.

'Oku 'oatu 'a e fakaikiiki 'o e me'a ni 'i he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Sick leave".

Ko e 'iunioni

Ko e 'iunioni ko e kautaha 'oku nau poupu'i 'a e kakai ngāue 'aki 'a 'enau tu'u 'o fakafofonga'i 'a e kau ngāue. 'Oku 'i ai 'a e totonu 'a e kakai ngāue ke nau fakakaukau'i pe te nau kau pe 'ikai 'i ha 'iunioni pea mo e 'iunioni te nau fie kau ai. 'E 'ikai



ngofua ke fakamalohi'i 'e ha ngāue'anga pe ko ha taha ke kau pe ke 'oua 'e kau 'a e tokotaha ngāue 'i ha 'iunioni

Ko e ngāue'anga kuo pau ke:

- › nau 'oange ki he tokotaha ngāue fo'ou ha foomu kimu'a pea 'osi 'a e fuofua 'aho 'e 10 'o 'ene kamata ngāue, ke fakahā ai pe 'oku ne fie kau 'i ha 'iunion.
- › fakafoki 'a e foomu ki he 'iunioni, tukukehe kapau na'e fakahā ange 'e he tokotaha ngāue 'oku 'ikai loto ke fakahoko 'e he ngāue'anga 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo ia ki he 'iunioni.
- › ke nau 'oange ki ha kakai te nau fakangaue'i 'i he kaha'u 'a e ngaahi fakamatala ki he fatongia 'o e 'iunioni pea mo 'enau ngaahi ngaue 'oku fai.

Kuo pau ke totongi 'e he 'iunioni 'a e fakamole 'a e kautaha ki hono paaki e ngaahi fakamatala kapau 'oku nau fiema'u ke tufa ia ki he kau ngaue.

'Oku tukuatu 'a e 'aho 'e 30 ke fakafoki ai 'e he tokotaha ngaue 'a e foomu ki he ngāue'anga. Ko e faingamalie ia ke fai ai ha talanoa 'a e tokotaha ngaue pea mo e fakafofonga 'o e 'iunioni kimu'a pea ne toki fili pe 'e kau he 'iunioni. Kapau 'e kau 'i he 'iunioni pea 'e liliu leva 'a 'ene aleapau ngaue ki he aleapau fakakātoa (collective agreement). Kapau 'e 'ikai ke nau kau, pea 'e kei hoko atu 'a 'ene aleapau ngaue tāutaha.

Kuo pau ke faka'atā 'e he ngāue'anga 'a e kau fakafofonga 'o e 'iunioni ke fai honau fatongia lolotonga 'a e houa ngaue pea ke nau totongi 'a honau vahe 'i he founa angamaheni. Ko e fakatata ki he fatongia 'o e 'iunioni, ko 'ene fakafofonga'i 'a e kau ngaue 'i hono alea'i 'a 'enau aleapau ngaue fakakātoa.

Ko e kau ngāue 'oku nau fakafofonga'i 'a e 'iunioni kuo pau ke nau felotoi mo e ngāue'anga 'i hono fakahoko honau fatongia faka-'iunioni pe ke nau fuofua fakahā ki he ngāue'anga kimu'a.

'E lava ke 'ikai tali 'e he ngāue'anga kapau 'e tupu ai ha uesia noa'ia 'o e pisinisi pe ko e faifatongia 'a kau ngāue.

'E lava ke hu ta'epoaki 'a e kau fakafofonga 'o e 'iunioni ki he ngāue'anga, kapau 'oku kau 'a e kau ngāue 'i ha aleapau fakakātoa pe 'oku lolotonga fai ha alea ke fakahoko ha aleapau fakakātoa 'i he ngāue'anga. 'Oku lava pe ke hu 'a e kau fakafofonga ki he ngāue'anga 'i ha ngaahi 'uhinga papau, pea ke nau faka'apa'apa'i 'a e houa ngāue angamaheni pea mo muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ki he mo'ui lelei, hao mei ha fakatu'utāmaki pea mo e tu'utu'uni ki hono malu'i 'o e ngāue'anga (security).

'Oku ma'u ha tanaki atu ki he fakamatala ni mei he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Unions" pea mo e "Employment Relations Amendment Act".

Mo'ui lelei mo e hao mei ha fakatu'utamaki

Ko e ngāue'anga kuo pau ke hoko ia ko ha faitu'u 'oku malu mei ha fakatu'utāmaki pea ke ako'i lelei 'a e kau ngāue, pule'i lelei kinautolu pea lelei foki mo e ngaahi me'angāue.

'Oku kau 'i honau fatongia 'a hono 'ilo mo vakai'i pea ta'ofi (pe fakasi'isi'i) ha hoko ha fakatu'utamaki pea ke fakatotolo'i ha ngaahi faingata'a'ia 'oku hoko ki he mo'ui lelei mo ha fakatu'utamaki. 'Oku fiema'u 'a e ngaahi ngaue'anga ke nau fakahā ke 'ilo 'e he va'a ngāue 'a e pule'anga ko e WorkSafe New Zealand ha fu'u fakatu'utāmaki 'oku hoko 'i he ngāue'anga.

'Oku. 'i ai foki 'a e fatongia 'o e kau ngaue ke nau tokanga ki he 'enau mo'ui pea mo 'enau hao mo malu mei ha fakatu'utamaki. Kuo pau ke nau muimui ki he tu'utu'uni fekau'aki mo e mo'ui lelei pea mo e faka'ehi'ehi mei he fakatu'utamaki kae'uma'a ha ngaahi to'onga 'e fakatupu lavea ki ha kau ngaue koe'uhi ko e anga 'o 'enau ngaue. 'E lava ke nofo 'a e kau ngāue



'o 'ikai ke nau 'alu ki he ngāue'anga kapau 'oku nau tui 'e hoko ha fakatu'utamaki kiate kinautolu mo

'enau mo'ui. Kuo pau ke fai ha femahino'aki 'a e ngāue'anga pea mo e kau ngāue fekau'aki mo ha tu'utu'uni fekau'aki mo honau malu'i mei ha fakatu'utāmaki

'Oku fakaikiiki atu eni 'i he www.worksafe.govt.nz.

Ko e fakanofu (redundancy), liliu 'o e ngaue ke fai pea mo hono fokotu'utu'u fo'ou (restructuring)

Kuo pau ke fai ha femahino'aki lelei 'a e ngāue'anga mo e kau ngāue fekau'aki mo ha ngaahi fokotu'utu'u 'e ala uesia ai 'a e ngaue 'oku fai 'e he kau ngāue. 'Oku kau heni ha ngaahi liliu ki he 'enau aleapau ngāue 'o hangē ko ha holoki 'a e houa ngāue pe ko e 'aho ngāue

Kuo pau ke fakahoko 'e he ngāue'anga ki he kau ngāue 'a e kotoa 'o e ngaahi fakamatala fekau'aki mo hono uesia kinautolu pea 'oange ha taimi fe'unga ke ma'u ai ha'a nau lau ki ai pea toki fai ha tu'utu'uni faka'osi ki ai.

Kuo pau ke vakai'i lelei 'e he ngāue'anga 'a e lau mei he kakai ngāue, fakahoko ha ngaahi liliu 'oku tonu ke fakahoko pea ke fakahā ki he kau ngāue ke nau 'ilo 'a e tu'utu'uni ko ia kia kinautolu 'oku uesia. Kuo pau ke vakai'i 'e he ngāue'anga pe 'e lava ke toe fakangāue'i pe ko hono ako'i 'a e kau ngāue lolotonga.

Ko e tohi aleapau ngaue kotoa pe kuo pau ke fakahu ai ha kupu 'oku ne "malu'i 'a e tokotaha ngaue" ke ne poupou'i ha founa 'fakapotopoto' mo malu'i 'a e kau ngaue kapau 'e fakatau atu 'a e pisinisi pe 'e hiki atu ki ha feitu'u kehe.

'Oku 'i ai 'a e tu'utu'uni makehe ia ma'ae kau ngaue 'oku nau ngaue he kuki me'akai fakatokolahi (catering), fakama'a, tauhi'api, fo pea mo e tokoni (orderly) kapau 'e fakatau atu 'a e pisinisi pe 'e tukuatu 'a 'enau ngaue ki tu'a ke fai 'e ha taha pe

kautaha kehe. 'Oku fakaikiiki eni 'i he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Restructuring when a business is sold or transferred".

'Oku tanaki atu ki he he fakamatala ni 'i he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Workplace change".

Ko e ngaahi faingata'a'ia 'i he tauhi va fakangāue

Ka hoko ha faingata'a'ia 'i he ngāue'anga, 'oku totonu ke fuofua feinga 'a e ngāue'anga pea mo e kau ngāue ke fai ha femahino'aki 'i he ngaahi tefito'i mo'oni mo kumi ha founa ke fai'aki ha fakalelei'i. 'Oku tonu ke nau talanoa ki ai pea ke 'i ai ha tokotaha ko e poupou 'o e tokotaha ngāue pe ko ha tokotaha mei he 'iuioni. 'E lava ke nau ma'u ha fakahinohino ki hono vete ha faingata'a'ia 'i ha a'utonu ki he www.employment.govt.nz 'o kumi'aki 'a e "Steps to resolve."

Kapau 'oku te'eki ai ke lava 'o vete, 'e lava 'e he ongo faha'i 'o faka'aonga'i 'a e founa fakalelei mo fakatonutonu 'a e va'a ngāue New Zealand Employment Service. 'Oku ma'u atu 'a e fakahinohino ki he tokoni ko'eni mo e founa ke kole'aki ha fakatonutonu (mediation) mei he uepisaiti www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e search for "mediation".

Ko ha ngaahi faingata'a'ia 'oku 'ikai lava ke fakalelei'i 'ia te ia pe pe 'i he fakatonutonu, 'e lava ke 'ave ia ki he va'a ngāue Employment Relations Authority kimu'a pea 'osi ha 'aho 'e 90 mei he 'ene kamata pe ko Employment Court.

'E lava ke ma'u ha fale'i ma'ae kau ngāue pea mo e ngāue'anga 'o fekau'aki mo 'enau ngaahi totonu mo e fatongia mei he va'a ngāue Employment New Zealand.

A'utonu ki he www.employment.govt.nz

Telefoni 0800 20 90 20 ta'etotongi



Ngaahi Tautea

'Oku 'i ai 'a e tautea pa'anga 'o e kau ngāue 'oku 'ikai ke nau talangofua ki he tu'utu'uni 'a e lao ki he ngāue'anga 'E lava ke a'u ki he \$50,000 tāutaha; pea ki he ngaahi kautaha, ko fe pe 'oku lahi ange 'i he \$100,000 pe ko e liunga 3 'ok e lahi 'o e pa'anga na'e ma'u 'e he kautaha 'i he 'enau fai 'a e maumaulao.

'E lava ke faka'ilo pe tautea 'a e ngāue'anga koe'uhi ko e 'ikai ke nau muimui ki he tu'utu'uni fekau'aki mo e mo'ui lelei pea mo e lao ki he faka'ehi'ehi mei he fakatu'utāmaki.

'Oku lava ke tanaki atu ki he fakamatala ni 'i he www.employment.govt.nz pea kumi'aki 'a e "Employers who have breached minimum employment standards", pea a'utonu ki he www.worksafe.govt.nz pea kumi'aki 'a e "enforcement".

'Oku ke fie 'ilo ke toe lahi ange fekau'aki mo e lao ki he ngaahi ngāue'anga

Kuo fa'u 'e he potungāue Employment New Zealand (MBIE) 'a e ngaahi lesoni ta'etotongi ke lava 'o ma'u 'i he 'initaneti, 'o lava ai ke ke 'ilo ki he ngaahi fakahinohino mahu'inga taha ki he ngāue'anga 'i ha founga faingofua. 'Oku lava ke fai 'a e ngaahi lesoni takitaha 'i he miniti pe 'e 15 pea 'e lava ke fai ia 'e he ngāue'anga pe ko e kakai ngāue. Ko e ma'u'anga fakahinohno 'aonga ia ke fakapapau'i 'oku mahino ki he ngāue'anga pea mo e kau ngaue 'a 'enau ngaahi totonu pea mo honau ngaahi mafai pea ke nau talangofua ki he lao 'a Nu'usila ki he ngāue'anga.

A'u hake ai leva ki ai 'i he www.employment.elearning.ac.nz pe ko e www.employment.govt.nz 'o kumi'aki 'a e "modules".